

Egy elveszettnek hitt, Arányi Jellynek ajánlott hegedűszonáta története

Rupert Marshall-Luck a „The Strad” folyóirat 2015. évi októberi számában számolt be arról, hogy Christopher Latham ausztrál hegedűs 2011 májusában mutatta be Frederic Septimus Kelly ausztrál zongorista és zeneszerző Arányi Jellynek írt hegedűszonátáját. A művet Kelly 1916-ban adta elő a magyar hegedűművésznel Londonban. Kelly 1914-ben önként jelentkezett katonának, és 35 éves korában, 1916. november 13-án esett el a francia harctéren, a Somme folyónál vívott küzdelemben. Jelly sohasem ment férjhez, de Kelly fényképe mindvégig ott volt Bechstein hangversenyzongoráján, a Firenze melletti Bellosguardo-ban lévő otthonában, ahol a II. Világháború után lakott. Kelly szonátája az első az Arányi Jelly által inspirált hegedűs művek sorában, amit néhány évvel később Bartók két hegedűszonátája követett. Írásunkkal az inspiráció mögött rejlő érzelmi motívumokra szeretnénk rávilágítani, ezért először összefoglaljuk, amit a Bartók-hegedűszonáták keletkezéséről a Zenekar újság 2000/2-3., és 2003/3. számaiban írtunk.

Hubay Jenő hegedűs tanítványai, Arányi Adila és Jelly 1909 február végén kaptak először meghívást Angliába, három koncertre. Az elsőt Haslemere-ben (Surrey) adták, ahol zongorán egy ausztrál fiatalember, Frederick Septimus Kelly működött közre, akibe Jelly fülig szerelmes lett. Híruk gyorsan terjedt, felléptek Oxfordban, Cambridge-ben, Londonban, és négy hónapig maradtak Angliában. Évek múlva Jelly eljátszotta Kellyvel Schubert B-dúr trióját is, Pablo Casals közreműködésével. Amikor 1910. március 15-én Jelly Londonban lépett fel, a The Times kritikusa – nagybátyjára, Joachimra emlékezve – Brahms Magyar táncainak előadásával kapcsolatban megjegyezte, hogy hegedűlése „élénken emlékeztetett azok első előadójának spontán elevenségére.”

1913 februárjától Arányiné három lányával Londonban bérelt lakást. 1914 februárjában Jelly kifecamította a bokáját, amikor Frances Dakyns-szel – aki nagy zenebarát volt, fizetség nélkül intézte a Busch-vonósnegyes ügyeit, és korábban Joachim sokat mesélt neki unokahúgairól, Adiláról és Jellyről – látogatóba ment Kellyhez, annak Queen Anne Streeten lévő lakására. Való-

színűleg ennek a balesetnek lett a következménye, hogy a háború alatt Arányinének és lányainak Angliában kellett maradniuk. Valaki ugyanis azt tanácsolta, hogy Jellynek a belgiumi Knokke-Zout-ba kellene utaznia, tengeri fürdő-kúrára. Az egész család elkísérte. De Európa egén ekkor már egyre gyülekeztek a viharfelhők. Arányiék gyorsan Ostende-be utaztak, hogy visszajussanak Budapestre. A mozgósítás azonban már megkezdődött, ezért inkább visszatértek Angliába.

Amint az Arányi-nővérek életrajzírója, Joseph Macloed „The Sisters d’Arányi” című könyvében írja (93. l.): *„A nővérek megegyeztek, hogy felveszik családi nevük d-betűs, francia változatát, miközben édesanyjuk, Arányi Taksonyné neve az általa használt névjegy szerint hivatalosan „Madame Adrienne Arányi von Hunyadvár” volt.”* Mivel ellenséges államból való külföldinek számítottak, hamarosan a rendőrség látókörebe kerültek, de magas pozícióban lévő barátaiknak köszönhetően mégsem tekintették őket nem kívánatos személyeknek. Arányiné egyenes jellemére vall, hogy bár anyanyelve a francia volt, és otthon a családban magyarul és franciául beszéltek, nyíltan vállalta az „ellenséges államból való külföldi” szerepét. Hortense 1915. április 24-én, Adila pedig 1915 novemberében ment férjhez. Mivel Jelly és édesanyja továbbra is magyar állampolgár maradt, a háború után sokáig nem kaptak engedélyt az angol külügyminisztériumtól, hogy Budapestre utazzanak.

Arányi Taksonyné csak hét évi távollét után, 1921 őszén látogathatott haza lányai-val, Jellyvel valamint Adilával, és annak férjével Fachiri-vel, és Hortense-al és férjével, Hawtrey-vel. Barátaik és rokonaik körében itthon letargikus hangulat fogadta őket. Ráadásul ekkor kezdtek mutatkozni Arányinénál betegségek jelei, ezért sza-

Arányi Adila és Jelly

natóriumba került. A hazajövetel csak Jelly számára hozott örömet, ugyanis meglátogatta Bartókot. Ekkor még egyikük sem gondolta, hogy életük ezzel fordulóponthoz érkezett. Bartók ekkor Budapest I. kerületében, a Gyopár utca 2. szám alatt lakott. Muzsikálni kezdtek. Bartókot teljesen lenyűgözte Jelly egyénisége és ihletett játéka. Amikor később a Gellért-szállóban együtt ebédeltek, Jelly megkérdezte tőle, nem írna-e neki valamit hegedűre? Bartók ekkor már két éve nem komponált. Lássuk, mit ír erről Macloed (i.m. 136. l.):

A rákövetkező napon azonban már Bartók fejében voltak a mű témái, és valamivel később, Arányiék elutazásakor, a dunai gőzhajónál elmondta, hogy hosszú hallgatás után most már biztosabb önmagában. Elmondta Jellynek, hogy ír neki egy hegedűszonátát, már bele is kezdett... 1921. november 9-én arról értesítette Jelyt, hogy a hegedűszonáta első két tétele készen van. Miközben komponált, elképzelte, hogy milyen hévvel fogja ját-

Arányi Jelly

szani Jelly az első, allegro tételt, milyen szépek lesznek a kantilénák az adagio-ban, és milyen fuoco barbaro módon szólaltatja meg a harmadik tétel egzotikus táncritmusait. Mondta, hogy kizárólag neki írta a művet, és ha nem tudja, vagy nem akarja eljátszani, akkor ő sohasem fogja azt előadni... Közben karácsonykor Bartók elutazott a Pusztára, a Magyar Alföldre, és onnan írt Jellynek a hegedű szólamról. Egy „kísérleti nyúl”-ként használt hegedűs volt a segítségére, aki elmondta neki, hogy játszható a mű, de nagyon nehéz, különösen néhány négy húros arpeggio az első tételben. Bartók kérte Jellyt, gyakorolja azt a zongora szólama alapján, és ha túlságosan nehéznek bizonyulna, ad libitum választási lehetőségeket fog béírni. Ha valamilyen ellentmondás lenne, tartsa magát a zongora szólamában írottakhoz.”

Bartók 1921. december 29-én már ezt írta Cecil Gray-nek, Londonba (Bartók breviárium, Bp., 1974, 242. szám): „...Új műveimet viszem – egy zongora-hegedű szonátát –, amelyet egy már régóta Londonban élő, nagyon jó hegedűssel, Arányi Jelly kisaszszonnyal fogok előadni...”

1922. március 14-én Londonban, Hédry ügyvivő (chargé d'affaires) lakásán, a Hyde Park Terrace 18-ban, egy házi hangversenyen hangzott el először az I. hegedűszonáta, amelyről Bartók március 16-án levélben számolt be édesanyjának: „...Tegnapelőtt volt Londonban a magyar „követ” (vagy kon-

zul?) házában egy „privát koncertem”, Arányiék rendezték. Dacára, hogy nem volt nyilvános, mégis megjelent a „Times”-ban másnap kritika róla, nagyon kedvező... Nyilvános hangversenyem Londonban március 24-én lesz...”

Az I. hegedűszonáta párizsi bemutatójára április 8-án került sor. Malcolm Gillies „Bartók in Britain” című könyvében (Oxford, 1989, 137. l.) ezt olvashatjuk:

Amikor 1921 őszén a Londonban élő Arányi-nővérek Budapesten töltötték szabadságukat, Jelly felkereste Bartókot, aki gyermekkorában hallotta utoljára Jellyt. Elkésztek muzsikálni. Bartók teljesen elképedt. „Egészen kiváló hegedűsnek találtam, és kész vagyok vele fellépni bárhol” – írta Bartók Calvocoressi, Londonban élő francia zenekritikusnak és írónak, 1921. október 10-én. Jellyly Bartókra, a komponistára is azonnal hatást gyakorolt. Nem sokkal látogatása után írta meg az

I. hegedű-zongora szonátát, születésnap ajándékként felesége, Ziegler Márta számára, aki – mint írta – majd kiugrott a bőréből örömeiben, hiszen férje már hosszú ideje nem komponált. Ennek ellenére Bartók a szonátát Jellynek dedikálta, és nem Mártának. A szonáta komponálása közben mindvégig Jelly hangszerjátéka járt a fejében...Hogy Bartók 1922 márciusára tervezett angliai koncertprogramja megvalósult, ebben Arányiéknek igen nagy szerepük volt... Az első hangversenyt a magyar követségen tartották március 14-én, Arányi Adila és Jelly közreműködésével, és az érdeklődés középpontjában az új hegedű-zongoraszonáta állt.

A koncert után volt Londonban egy nyilvános, és egy magánszervezésű koncert is. Titi – Jelly Hortense nevű nővére, akit korábban Bartók tanított zongorára Budapesten –, azt írta a nyilvános szereplésről, hogy „csak kevesen értették meg igazán Bartók zenéjét, azonban a koncert sikeres volt, nem utolsósorban Jelly nagyszerű játékának köszönhetően.” Bartók ekkor nem Arányiék-nál lakott Londonban, de idejének jelentős részét Chelsea-ben töltötte, Titi otthonában (Elm Park Gardens 18.), ahol akkoriiban Jelly és az édesanyjuk is lakott. Egy idő után azonban Bartók jelenléte már kezdett fásaszto lenni.

„...A dolgok Párizsban fordultak válságosra, ahová Jelly édesanyja kíséretében utazott, hogy néhány koncerten működjön közre Bar-

tókkal. Mindannyian a Majestic Hotelben laktak, és a közelség, és a gyakori érintkezések nyilván csak fokozták a meglévő feszültséget. Bartók kezdte szabályosan üldözöbe venni Jellyt, aki viszont nem tudta komolyan venni vonzalmának megnyilvánulásait. Meglehetősen naív módra, Jelly nem ébredt tudatára, hogy a zenei dolgokkal kapcsolatos, gátlásoktól mentes lelkesedését másképpen is lehet értelmezni. Párizsban Jelly azon vette észre magát, hogy igyekszik kerülni Bartókot, és visszautasította, amikor egy hangversenyre hívta.”

1921. április 10-én Bartók ezt írta feleségének: Nagy lelkesedés volt, de nemcsak a szonátáért, hanem Jelly játékáért is. „Hiszen ez csodálatos, ez rendkívüli, ez...tudj’isten micsoda.” Úgy szerették Jellyt, majd megették. De mondta is Jelly, hogy a díszes társaság – a világ legnevezetesebb zeneszerzőinek legalább is több mint a fele – úgy „megihlette őt”, hogy olyan szépen játszottunk, mint még soha. Április 13-án Jelly többek között ezt írta édesapjának, Budapestre:

„...A múlt szombaton volt életem talán legizgalmasabb zenei eseménye. Bartók és én játszottuk a szonátáját egy hangversenyen, és a legnagyobb ma élő zeneszerzők jöttek el meghallgatni; ez délután történt, és este valamennyien eljöttek egy estélyre, hogy még egyszer hallják – Ravel, Stravinsky, Szymanovsky és sok más, kevésbé jelentős zeneszerző (megjegyzés: a kevésbé jelentősök között volt Milhaud, Poulenc és Honegger is...). Azt mondták valamennyien, hogy én vagyok a legnagyszerűbb hegedűs, stb. Nagyon izgatott lettem, és nagyon örültem neki...Bartók holnap megy el – örülünk ennek, mert kicsit néhez együtt lenni vele –, de meg kell mondanom, igen nagy sikere volt itt is, meg Londonban is.”

Jelly már nem fogalmazott ilyen diplomatikusan nővérenek, Hortense-nak írt levelében (április 18.): „Bartók megkeserítette az életünket itt. Londonból majd bővebben írok. Időpocsékolás volt annyit segíteni Bartóknak – szörnyen undorító egy alak...Holnap hazamegyünk, Bartók már elment...” (Gillies im. 139. l.)

Maclloed ezt írja: „...Jelly egy kicsit bűnösnek érezhette magát. Az elmúlt év októberében (helyesen: szeptemberében) szeretett játszani Bartókkal Budapesten, és amint mondta: közben kissé naiv módon mindig emlékeztetnie kellett önmagát arra, hogy mindez a felesége előtt történik. Jellynek fogalma sem volt arról, hogy már pusztán szárnysubogásával is megperzseli az emberek szívét... Bartók nem jött ki a feleségével...Magyarországon könnyen ment a válás, de Jelly nem tudott megbá-

rátkoznia gondolattal, hogy feleségül menjen hozzá... Jelly iránta megnyilvánuló érzelmei nem mentek túl azon, amit egy régi barát és nagy muzsikus iránt táplál az ember: de ezt az elutasítást ő rosszul viselte. A mértékletes emberek szokásának megfelelően, másnap ebédnél túl sokat ivott. Jelly ettől kijött a sodrából. Ezt írta naplójába: „Az jó és nagyszerű, hogy nekem kellett inspirálnom ezt a remek szonátát, de úgy látszik, egy nő nem tud egy férfi lelkére hatni anélkül, hogy ne okozna neki nagy bajt. Ez szomorú, nagyon is szomorú, hogy miattam kell szenvednie ennek a nagy embernek.” Bartók Párizson keresztül visszatért Magyarországra, és írt egy másik szonátát Jellynek... amit a későbbi évek során gyakran játszott más Hubay-növendékekkel, mint Szigeti, Székely, Waldbauer (megjegyzés: február 7-én, a berlini ősbemutatón Waldbauerral, február 27-én, a budapesti zeneakadémián Zathureczkyvel játszott). De Calvocoressi szerint, amikor Szigetivel játszott, kevesebb feszültség volt az előadásban, mint amikor Jellyvel adta elő.” (Macloed i.m. 136., 138., 139., 140. l.)

A Nemzetközi Kortárs Zenei Társaságnak köszönhetően, 1923-ban Bartóknak lehetősége nyílt egy turnéra Nagy-Britanniában. A Társaság kérésére Jelly hozzájárult, hogy május 7-én mindkét szonátát előadja vele. A koncert után a kritikusok is elismerték, hogy Jellynek jelentős része volt a sikerben. Titi erről a következőket írta édesapjának: „Bartók ma utazik haza. Koncertje sikeres volt, és pénzt is keresett vele. Teljesen kifogástalanul viselkedett és szimpatikus volt. Másokhoz hasonlóan mi is nagy mesternek tartjuk, de egyelőre még nem teljesen értik.” Amikor Bartók 1923 végén újra Nagy-Britanniába látogatott, Jelly kétszer is fellépett vele, majd Genfben is eljátszották az I. hegedű-zongora szonátát. Bartók akarata ellenére, a Jellyvel kialakult rendszeres kapcsolat érezhető aggodalommal töltötte el új feleségét, Dittát. De az Arányi-nővérek nem ragaszkodtak hozzá, hogy újabb koncertekbe vonják be Bartókot. Jelly pályája csúcán volt, 1924-ben ő inspirálta Ravelt a „Tzigane” megírására, majd 1925-ben Vaughan Williams-t a Concerto Accademico megkomponálására.

1927 decemberéig Bartók és Arányi Jelly nem találkoztak. Ekkor mindkettőjüket meghívták New Yorkban egy összejevetelre – valószínűleg december 18-án – a Bohemians Club-ba, ahol Szigeti, Mengelberg és Rahmanyinov is megjelent. Jelly karácsony után így írt erről Hortense-nak: „Láttam ismét Bartókot egy összejevetelen – olyan boldogtalannak látszik, de a zenéje, amit megint

Bartók és Arányi Jelly

játszott, nagyszerű...” (Gillies i.m. 142. l.) Bartókot és Szigetit akkoriban kérték fel, hogy működjenek közre a Kortárs Zenei Társaság 1928. január 1-én, Philadelphiában rendezett hangversenyén. Szigeti december végén váratlanul ugyanarra a napra kapott felkérést Chicagóból. Rögtön telefonált Jellynek, és kérte, helyettesítse őt Bartók II. hegedűszonátájának előadásában. Január 2-án Jelly erről így írt Hortense-nak: „Philadelphia egészen jelentéktelen volt, akár a Contemporary Music Society Londonban. Viszont jó volt együtt lenni Bartókkal. El sem tudod képzelni, mit jelent ebben az országban régi barátokkal találkozni, – hát még Bartókkal! Főleg, hogy valamennyi kellemetlenség már a múlté. Csak arra tudok emlékezni, ahogy gyermekként ismertem. Olyan boldog volt, hogy velem lehet, mivel nagyon kínozza a honvágy – ami engem illet, most boldog vagyok – egyre közeleg találkozásunk nagyszerű pillanata, és tényleg kivételesen nagy sikerem van. Sokkal nagyobb, mint Jós-kának (megjegyzés: Szigeti Józsefnek), vagy Orlovnak, amikor először lépett fel itt.” (Gillies i.m. 142–143. l.) Szigetivel kapcsolatban itt jegyezzük meg, hogy bár Jelly kedvelte őt, meglepődéssel töltötte el, ha sikerült őt felülmúlnia. Jelly egyik, Queen’s Hall-ban adott koncertjéről Macloed ezt írja (i. m. 157. és 301. l.): „...Jellyben volt annyira esendőség, hogy egyik koncertjét követően, 1920. október 31-én feljegyezze naplójában: „A Hall akkor jobban megtelt, mint előző vasárnap, amikor Szigeti játszott”.

Bartók a hazatérése után mélyen hallgatott arról, hogy Arányi Jellyvel együtt lépett fel Amerikában. Az inspiráció hatására viszont írt két remek rapszodiát hegedűre, de mivel ezeket felesége, Ditta miatt nem lehetett Jellynek ajánlani, egyiket Szigeti Józsefnek, a másikat Székely Zoltánnak ajánlotta. Bartók 1930 elején Arányi Jelly hegedűművésznőt javasolta 1930. november 24-én sorra kerülő, közös BBC-koncertjükre közreműködőnek. Székely Zoltánt – akivel legutóbb működött együtt – csak második lehetőségként nevezte meg, pedig alig másfél évvel korábban Székelynek ajánlotta egyik hegedűrapszodiáját. Bár a londoni hangverseny november 24-én megvalósult, és a rádió is közvetítette, feleségének november 26-án írt levelében egyszerűen elhallgatta ezt a tényt, így az adat ifj. Bartók Béla „Apám életének krónikája” című könyvébe sem kerülhetett be! Bartók csak annyit említett, hogy 25-én Arányi Adiláéknál vacsorázott, Jellyt viszont egyszerűen letagadta. Pedig Macloed „The Sisters d’Arányi” című könyvéből tudjuk, hogy 1927 óta Alexandre Fachiri és Arányi Adila londoni házában lakott Jelly is, tehát együtt Adilával és annak férjével. A november 24-én elküldött levelezőlapon mindössze annyit írt, hogy „egész napom próbákkal, gyakorlással telt”, csak azt nem árulta el, kikkel próbált. Az édesanyjánál vezetett koncert-listán sem szerepelnek a november 24-i koncert résztvevői, és ifj. Bartók Béla későbbi kiadványa is csak Basilides Máriát

említi közreműködőként. Amint korábban történt – amikor Bartók és Arányi Jelly zártkörű, budapesti fellépését követően, 1921 őszén megszületett az Arányi Jellynek ajánlott I. hegedű-zongora szonáta, majd az 1922. március 12-iki és 24-iki londoni, és április 8-iki párizsi hangversenyt követően a Jellynek ajánlott II. szonáta –, az 1930. november 24-i londoni fellépés Bartókot újabb hegedűs mű megírására inspirálta. 1931-ben nekilátott a 44 hegedűduónak. Amikor 1932 márciusában Londonba utazott, a duókat is magával vitte, hogy megmutassa Arányi Jellynek és Adilának. Előzőleg Székely Zoltánt is meglátogatta Hollandiában, de Székellyel csak néhány duót sikerült átjátszaniuk a könnyebbek közül. Bartók 1932 március elseje és ötödike között Arányi Adiláéknál szállt meg Londonban, ahol Jelly is lakott. Bartók szükségű beszámolóit olvasva az embernek az a benyomása, hogy nem is azok az események fontosak számára, amikről ír, hanem amiket elhallgat. Bartóknak március 3-án nem volt semmi dolga, de egyetlen szóval sem tesz említést Jellyről. Felesége miatt a duókat nem lehetett Jellynek, vagy az Arányi-nővéreknek ajánlani. Érdemes azonban megjegyezni, hogy amikor Bartók 1930 november 30-án Bernben eljátszotta a II. hegedűszonátát egykori nagy szerelmével, Geyer Stefivel – aki 1920 óta Svájcban élt és ott ment férjhez –, erről beszámolt feleségének, december 3-án írt levelében. A fentiek után lássuk, milyen érzelmi-lelki behatások érték Jelyt 1909–1916 között, akit később rendkívül nyomasztott, hogy 1921 óta betegeskedő édesanyjánál 1922 novemberében rosszindulatú daganatot diagnosztizáltak. Arányiné az operációt követően, több hónapi betegeskedés után, 1923 június 10-én meghalt. Mindössze egy hónappal korábban, 1923. május 7-én adta elő Jelly a két hegedűszonátát Bartókkal. Most pedig következék Rupert Marshall-Luck írása az újonnan felfedezett hegedűszonátáról, amit az ausztrál komponista, Frederick Septimus Kelly írt 1915 októbere és decembere között a Dardanelláknál (Égei tenger), és Arányi Jelly hegedűművésznőnek dedikált. A háborús körülményekről röviden annyit, hogy 1915. február 15. és 1916. január 9. között a török hadsereg sikeresen védte meg a Dardanellák-tengerszorosot, a Gallipoli-félsziget angol és francia ostroma idején.

1915 tele, Gallipoli-félsziget. Egy fiatal ausztrál tengerésztiszt – civilben zongorista, zeneszerző és olimpiai evezős bajnok (Kelly az 1908-as londoni olimpián, a Leander Club

versenyzőjeként, a nyolcpárevezősök versenyében szerzett aranyérmét) –, hegedűszonátát ír a sátra végében, egy katonai táborban, fél mérföldnyire északra a Dardanelláknál lévő Seddul Bahr-tól, a Gallipoli-félsziget közelében. A körülötte zajló, brutális küzdelem valóságának tökéletes ellentétéként, zeneművet komponál, amely gondtalan hangvétellel, édes dallamaival Edward-király háború előtti Londonját, az általa kedvelt zenei egyesületek életét, vidáman szórakozó baráti társaságát látszik visszatükrözni. De meglehet, hogy az I. Világháború zűrzavara, az azzal járó pusztító változások is kihallatszanak ebből a mélyen átértett, szívbemarkoló szonátából. Frederick Septimus Kelly nevét kevesen ismerik az olvasók közül. 1881-ben született Ausztráliában. Oxfordban tanult, az Eaton és Balliol College-ban, valamint Németországban, a frankfurti konzervatóriumban. Legismertebb kompozíciója az *Elegy for String Orchestra „in memoriam Rupert Brooke”*, amit néhány hónappal a hegedűszonáta előtt, mintegy érzelmi reakcióként írt barátja, Rupert Brook költő elhunytával, aki vérmérgezésben halt meg egy francia kórházi hajó fedélzetén, nem messze Skyros görög szigettől. Ez a mű képezte a központi részét annak a Kelly emlékének szentelt emlékkoncertnek, amelyre 1919. május 2-án került sor Londonban, a Wigmore Hall-ban, három évvel azt követően, hogy a szerző 1916. november 13-án, 35 éves korában elesett a Somme folyónál zajló ütközetben, hét hónappal azután, hogy befejezte hegedűszonátájának javított változatát. Az ajánlás egykori duo-partnerének, a magyar hegedűsnek, Arányi Jellynek szól. A két muzsikusz 1909-ben találkozott először, amikor Jelly 16 Kelly pedig 28 éves volt, és Jelly hamarosan fülig szerelmes lett bele. A páros többek között együtt lépett fel 1914. március 11-én Pablo Casals-szal a Bechstein Hall-ban (ma Wigmore Hall). Kelly később így jellemezte Arányi játékát: „játéka igen kifinomult és érzékeny, és szép lelki kifejeződéssel párosul”. Ebben az időszakban nagyon lekötötte a dalok és zongoradarabok, valamint a kamaraművek és szalon-darabok komponálása, azonban 1914 szeptemberében, egy hónappal a hadba lépést követően csatlakozott a haditengerészethez, és néhány hónappal később már a Dardanelláknál került bevetésre. Mielőtt elhagyta Angliát, naplójában sajnálkozásának adott kifejezést, hogy nem tudta megírni azokat a műveket, amelyeket tervezett, de sok más muzsikushoz hasonlóan – akik részt vettek az I. Világháborúban (lásd „A nagy háború vonós muzsikusai” címmel megjelent cikket a *The Strad* 2014. augusztu-

si számában) –, katonai szolgálata idején ő is megtalálta a módját, hogy megírja és előadja ezeket a műveket, és ennek az időszaknak egyik gyümölcse a G-dúr hegedűszonáta. A kéziratból kiderül, hogy 1915. október 3-án kezdett neki, és ez év december 31-én fejezte be a „Katonai pihenő táborban”, fél mérföldnyire a Dardanelláknál lévő Seddul Bahr-tól északra. A kéziratnak két címlapja van, és a másodikon olvasható az ajánlás: „To Jelly von Arányi” (amint Marshall-Luck megjegyzi, kedvesen a „von”-címet adományozta Jellynek, pedig nem volt nemesi származású).

Mivel ebben Marshall-Luck téved, most röviden kitérünk az Arányi-családra, külön megemlékezve Jelly nagypapjáról, Hunyadvári Arányi (Lósteiner) Lajos orvosról, egyetemi tanárról (1812. 05. 29. Komárom – 1887. 07. 28. Nagymaros). Erdélyi szász családból származott. 1873-ban kapott nemességet, hunyadvári előnévvel. Édesapja, Lohsteiner Antal korán meghalt, ezért három éves korában jómódú nagybátyja, Strobly Márton fogadta örökbe. A pesti piaristákhoz járt gimnáziumba, majd orvos-tanhallgató lett Pesten. 1837-ben avatták orvosdoktorrá, majd Padovában és Bécsben tanult, olyan kiváló eredménnyel, hogy néhány év alatt a szemézi, sebészi és szülészeti oklevelet is megszerezte. Erősen magyar érzelmű ember volt. Nevét 1844-ben Arányira magyarosította, és amikor Pesten ki-nevezték egyetemi tanárrá, előadásait magyarul tartotta. Az egyetem vezetése ezt nem nézte jó szemmel, és azt sem, hogy bevezette Magyarországon a kórbonctant. Részt vett a szabadságharcban, ezért állásából felfüggesztették, majd később visszahe-lyezték. Feleségül vette Joachim József hegedűművész Johanna nevű nővérét, akitől három fia született: Árpád, Zoltán és Taksony (utóbbi volt az Arányi-lányok édesapja). Nagy szerelme volt a magyar régészet. Ő kezdeményezte, hogy helyezzenek el márványtáblát a régi budai műemlék-épületeken. Könyvet írt a vajdahunyadi vár múltjáról, és 260.000 Ft-ot gyűjtött a vár helyreállítására. 1858-ban az MTA levelező tagjává választották, és 1861-ben az egyetemen a kórbonctan rendes tanárává nevezték ki. Szülővárosa, Komárom a Klapka téren állított neki emlékművet 2008-ban. Amikor 1916 tavaszán Kelly Londonba utazott, több privát hangversenyen is előadta a hegedűszonátát Jellyvel. 1916 március 6-i naplóbejegyzésében ez olvasható: „Jelly ott volt (egy összejövetelen), és én magammal hoztam G-dúr hegedűszonátámat, amit eljátszottunk vacsora után. Lapról

Frederic Septimus Kelly ausztrál zeneszerző

játszotta, egészen kiválóan, igen meg voltam vele elégedve. Ekkor próbáltam először eljátszani a szonátát hegedűvel együtt. Felix (Warre, aki együtt tanult Kellyvel a Balliol College-ban) véleménye szerint az első tétel nem érződnek a klasszikus hagyományok, viszont igen lelkesen beszélt a második és az utolsó tételről.”

Hogyan mérhető össze a szonáta az Elégiával? Kelly a modális hangzású „Elégiá”-t vonósokra, hárfára és szólóhegedűre írta azt követően, hogy 1915. május 21-én részt vett barátja temetésén. A műről – a fülben szüntelenül ott motoszkáló vonós hangzsról, amely erősen emlékeztet Vaughan Williams „Fantasia on a Theme by Thomas Tallis” című művére – Kelly azt írja, hogy azt részben a görög környezet, részben Brook jellemző tulajdonságai sugallták.

„Az teljes egészében Rupert Brook-hoz kötődik, és a temetés körülményeinek hatására én bizonyos értelemben inkább gondolatainak krónikásának érzem magam, és kevésbé zeneszerzőnek. Amint lassan haladtunk koporsója mögött az olajfaliget felé, állandóan egy zenei frázis jelent meg a fejemben. A mű pontos kifejeződése érzéseimnek, amelyeket azon az estén átéltem – amelyben megjelenik a környezet szenvedélyektől mentes egyszerűsége, néhol pedig a személyes fájdalom.” (Napló 1915. június 29.).

Az Elégia nem titkolt érzelmeket kifejező tenorjával szemben, a hegedűszonáta hangvétele megdöbbentően békés, amely az ábrándozásba menekülés jegyében íródott, és mintegy nosztalgikus felidézése Kelly korábbi, gondtalan londoni életének. Mielőtt lejegyezte a művet, ezt írta Jellynek: „Körülbelül három

és fél hónappal ezelőtt kezdtem neki a komponálásnak, és mostanra nagyjából félig készítem el vele... Nem kell gránátok robbanására és puskatűzre gondolni! Ez inkább az ellentéte ezeknek, valamiféle idilli hangulat.” Úgy tűnik, az első tétel „illedelemesen” felépített szonáta-formája, a hegedű-téma mézédés lágysága, a hegedű és a zongora csevegő stílusa millió mérföldnyi távolságra van attól a helyzettől, amiben Kelly akkoriban volt. De mindezek mellett van a játékban még más elem is. Az első tétel zenei anyagban elmélyedő, kidolgozási része a felfordulás, a változás benyomását kelti, a sötétebb hangulatú második tétel pedig – amelynek felfelé ívelő, magasba szárnyaló modális irányváltásai és dallamvonala a felszálló pacsírtára emlékeztet: „The Lark Ascending”, amely szaggatott, pontozott ritmikájával egyre izgatottabbá válik. (Georg Meredith angol költő verse nyomán komponálta 1914-ben Vaughan Williams „The Lark Ascending” – A felszálló pacsírtá – című művét hegedűre és zongorára, amit 1920-ban szólóhegedűre és zongorára dolgozott át.) Hogy mindez Kelly gondolatait tükrözi-e, ez már vélekedés kérdése, annyi azonban világos, hogy a háború idején született kompozíciói fejlődő zenei személyiségéről, egyéni vonásainak előtérbe kerüléséről árulkodnak.

A hegedűszonátát hosszú évekig elveszítettnek hitték, mindaddig, míg a Canberrában élő ausztrál hegedűs, Christopher Latham több évi keresés után, 2010-ben felfedezte Arányi Jelly utolsó, élő rokonának zenei gyűjteményében. A rákövetkező évben, az ausztrál rádiótársaságnak adott interjújában Latham elmondta, hogyan keltette fel kíváncsiságát az, amit háborús naplójában Kelly a G-dúr hegedűszonátáról írt, és hogy hiába kereste a szonátát az Ausztrál Nemzeti Könyvtárban, Canberrában. „Akkor arra gondoltam: ha én hegedűsként eljátszottam volna, és szerelmes lettem volna a komponistába, ragaszkodtam volna a mű kottájához.” Meglátogatta hát Arányi Jelly unokahúgát firenzei otthonában, elhozta tőle a partitúra másolatát, és a National Library of Australia-nak adományozta.

Macloed életrajzi művében még megemlíti (i. m. 111. l.): „... Jelly és Kelly leveleiben nem esik szó szerelemről, de ha a háború hamarabb véget ér, a kapcsolatból lehetett volna valami. ... A Kelly halálát követő években Jellyt már az is boldogsággal töltötte el, ha arról álmodott, hogy Kelly életben van... Rendkívül csalódott volt, hogy a Kelly emlékére megrendezett koncert alkalmával nem kérték fel a hegedűszonáta előadására. Egyik levelében felfedte, hogy tíz nappal Kelly halálát

követően, éjszaka kettő körül a mű bevezető dallamának hangjaira ébredt, amit „egy nagyon rossz, vagy kezdő hegedűs játszott, és ami úgy szólt, mintha a hang egy hatalmas vízen keresztül érkezne hozzá.” Így tudta meg, hogy Kelly végleg búcsút vett tőle.

A hegedűszonáta értékelése

Christopher Latham – aki 2011 májusában mutatta be Kelly hegedűszonátáját – , így foglalta össze annak művészi értékeiről alkotott véleményét:

„Kelly csaknem fél órás szonátája egyike a leghosszabbaknak, amit az I. Világháború lövészárkaiban írtak. Folyékonyan beszélt németül, és mesteri fokon sajátította el a német romantika nyelvezetét, amit Händelhez hasonlóan erősen angolos érzékenységgel vegyített, olyan nyelvezetet teremtve, ami talán Vaughan Williamshez áll a legközelebb, és ami legvilágosabban a kitarított mély hangok (basso ostinato) használatánál hallható, a szonáta zárótételében. Tematikus szempontból a mű összefüggő egységet képez, ami érzelmi szempontból megnyugtató szerkezetet eredményez. Kelly markánsan megfogalmazott alkotásnak szánta, amely elképzelését tekintve talán nem annyira eredeti, és el lehet mondani róla, hogy igazi dráma csak a második tételben fordul elő. **A mű Arányi Jelly zingarese, cigányos játékmódjáról készült zenei portré,** Jelly azon képességének zenei megfestése, ahogy a dallamot életteltölti meg. Végezetül, a hegedűszonáta jelentősége a benne rejlő emberi teljesítményben, és nem a mű eredetiségében van. Benne munkál Kelly mindent félresöpörő meggyőződése, ahogyan kilép a háborús környezetből. Zeneje különösen figyelemre méltó abból a szempontból, hogy nincs benne szorongás.”

Arányi Jelly játékát – az ő megfogalmazásában – valami belső, „szent tűz” hevítette, és ebben a szentre helyezte a hangsúlyt. Ez lehetett a magyarázata, hogy egész sor zeneszerzőt ihletett meg játéka. Meglehet azonban, hogy titkára életrajzának befejező része világít rá:

„1966. március 30-án gyorsan érte a halál. Megbékélt és elégedett volt, beletörődésnek nyoma sem látszott rajta. Csendesesen készült élete újabb kalandjára. Azzal a nyitottsággal várta a halált, amilyen nyitottságot érzett a muzsika, az élet iránt... A halála előtti napon egyik barátja Oxfordban levelet kapott tőle. A levél utolsó sorai ezek voltak: „Itt a tavasz, új élet sarjad, a szeretet örök.”

Rakos Miklós